

Szakmai záró beszámoló

Hume az igaz vallásról

NKFI FK_135152

Kutató: Dr Hartl Péter

Intézmény: ELKH – Filozófiai Intézet

Projekt időtartama: 2020-09-01 – 2023-08-31

1. A kutatás eredményeinek összefoglalója (magyar és angol nyelven)

1.1. Magyar nyelven

A projekt kutatási eredményeit összefoglaló angol nyelvű monográfia, mint a projekt fő vállalása, elkészült. A monográfia címe: *Minimal theism and supervised church - an interpretation of Hume's true religion*. A kézirat a beszámoló benyújtásakor külső szakmai bírálat (external review) alatt áll a Palgrave Macmillan kiadónál. Várható megjelenés: 2024. A kéziratot pdf formátumban csatoltam a beszámolóhoz. (A fejezetek számozása kettővel kezdődik, mivel a bevezető tekinthető az első fejezetnek.) A szöveg angol nyelvi lektorálásának költségeit (proofreading) a projekt keretéből finanszíroztam. A kutatás a hume-i vallásfilozófia jelentőségét újszerű módon mutatja be, átfogóan újraértelmezi a hume-i igaz vallás fogalmát, megvilágítja annak ismeretelméleti, etikai, politikai kontextusát, a történeti és analitikus megközelítéseket egyaránt alkalmazva. A megjelent tanulmányok, a kutatási időszakban tartott konferencia előadások a monográfia egy-egy fejezetének alapjául szolgáltak és a kutatás egyes mérföldköveit képezik (lásd publikációk).

Előadások:

1. 'The role of passions in Hume's criticism of religion', 2021. szeptember 8., 'Naturalizing Religion in the Scottish Enlightenment', Antwerpen (online részvétel)
<https://www.uantwerpen.be/en/conferences/naturalizing-religion/programme/>
2. Érzelmek és Isten: Hume emotivista valláskritikája, 2022. február 15., ELKH-Filozófia Intézet.
3. Philo's and Cleanthes's notions of true religion – debate and reconciliation in Dialogues, *Philosophy and Literature in Dialogue*, Zágráb, 2022. december 8-9.
(Az előadás az igaz vallás koncepciót tárgyalta Hume Dialógusában.)

4. 9th Bucharest Graduate Conference in Early Modern Philosophy (Bukaresti Egyetem, október 15-16, 2022). Az előadás címe: “True religion for the ‘learned’ and the ‘vulgar’: Hume on the effects of philosophy on religion” (lemondva, mivel online részvétel nem volt biztosítható)

5. Beszélgetések a természetes vallásról és a hume-i igaz vallás fogalmai, 2023. május 23, ELKH Filozófiai Intézet

(A monográfiámban kidolgozott főbb téziseket összefoglaló előadás.)

További jelentkezések: Early Moderns on the Power of Philosophy Workshop (University College Dublin, október 14-15, 2022); Austin Graduate Conference in Early Modern Philosophy (The University of Texas Austin, szeptember 9-10, 2022).

1.2. Angol nyelven (in English)

As the major commitment of the project, a monograph in English summarising the results of the research project has been completed. The title of the monograph is: *Minimal theism and supervised church - an interpretation of Hume's true religion*. The manuscript is under external peer review by Palgrave MacMillan at the time of submission of this report. The manuscript is attached to the report in pdf format. (The numbering of the chapters starts with two, as the Introduction is considered the first chapter.) The costs of proofreading of the text in English were financed by the project. This research presents a new account of the significance of Hume's philosophy of religion, comprehensively reinterpreting the Humean notion of true religion, shedding light on its epistemological, ethical and political context, using both historical and analytical approaches. Published papers and conference presentations during the research period have formed the basis of chapters in the monograph and constitute milestones in the research (see Publications).

Talks:

1. ‘The role of passions in Hume’s criticism of religion’, 8 September, 2021, ‘Naturalizing Religion in the Scottish Enlightenment’, Antwerpen (online)

<https://www.uantwerpen.be/en/conferences/naturalizing-religion/programme/>

2. Érzelmek és Isten: Hume emotivista valláskritikája (in Hungarian), 15 February, 2022, ELKH-Institution of Philosophy.

3. Philo’s and Cleanthes’s notions of true religion – debate and reconciliation in Dialogues, *Philosophy and Literature in Dialogue*, Zágráb, 8-9 December, 2022.

(The conference talk discussed the conception of „true religion” in Hume’s Dialogues.

4. 9th Bucharest Graduate Conference in Early Modern Philosophy (University of Bucharest, 15-16 October, 2022). Title of talk: “True religion for the ‘learned’ and the ‘vulgar’: Hume on the effects of philosophy on religion” (cancelled, since online attendance was not available)

5. Beszélgetések a természetes vallásról és a hume-i igaz vallás fogalmai (in Hungarian), 23 May, 2023, ELKH-Institute of Philosophy

(The talk is a summary of the main theses elaborated in my monograph.

Other applications: Early Moderns on the Power of Philosophy Workshop (University College Dublin, 14-15 October, 2022); Austin Graduate Conference in Early Modern Philosophy (The University of Texas Austin, 9-10 September, 2022.

2. A kutatás hasznosíthatóságával kapcsolatos nyilatkozat (magyar és angol nyelven)

-

3. A szerződéstől való eltérés (kutatók, munkaterv) indoklása

A projektben személyi változás nem történt. A járványhelyzet miatt a 2021 és 2022-es években számos konferencia elmaradt, így eleve kevesebb lehetőség nyílt tudományos rendezvényeken való szereplésre. A hume-i és kora modern vallásfilozófia kapcsolatát bemutató, a projektben eredetileg vállalt, de végül nem publikált tanulmányok anyaga az angol nyelvű monográfia egyes fejezeteiben került felhasználására és kidolgozásra.

4. A kutatás eredményeit összefoglaló, szabad szöveges, feltöltendő részletes jelentés (magyar és angol nyelven)

4.1. Magyar nyelven

A kutatás újszerű módon, a kora modern vallásfilozófia és a hume-i filozófia egészének kontextusában elemezte David Hume “igaz” és ún. “vulgáris” (“intézményes”) vallás fogalmait. A kutatási projekt fő eredménye és a monográfia fő tézise az, hogy Hume-nál mind a filozófiai (mono)teizmusnak, mind a populáris vallásnak van “igaz” (vagyis pozitív, helyeselhető) és “hamis” (vagyis romlott, negatív) formája. A Hume-ot egyértelműen ateistaként illetve a vallást egészében elítélő, a radikális francia felvilágosodás előfutáraként értelmező megközelítéshez képest a kutatás

bemutatja a hume-i vallásfelfogás és vallásfilozófia pozitív, konstruktív aspektusait is, és így sokkal árnyaltabban, a történeti kontextusra érzékenyebben mutatja be a skót gondolkodó vallással, erkölccsel, társadalommal kapcsolatos nézeteit és azok egymással való sokoldalú kapcsolatát.

Továbbá, a kutatás a Beszélgetések a természetes vallásról (*Dialogues concerning natural religion*) és A Vallás természetrajzáról (*The Natural History of Religion*) című hume-i műveken kívüli további szöveghelyeket bevont a vizsgálatba, többek között a *Tanulmány az emberi értelemről*, Hume esszéinek, és az *Anglia történetének* számos releváns szöveghelyét. A kora modern Newtoniánus természetes teológia diskurzusának vizsgálata alapján megmutattam, hogy Hume az igaz vallás fogalmát különböző jelentésekben használja, elkülönítve a filozófiai és “vulgáris” (vagyis, intézményes) változatát.

Szemben a széles körben elterjedt értelmezésekkel, amelyek Hume filozófiáját úgy értelmezik, mint amely teljes mértékben és egyértelműen kritikusan, sőt ellenségesen viszonyul a valláshoz, a kutatási projekt Hume-nak a filozófiai (minimális) teizmusról és az intézményes vallásról szóló pozitív kijelentéseit veszi alapul, és a hume-i vallásfilozófia konstruktív elemeit állítja az elemzés középpontjába. Az értelmezés hasonló, de több vonatkozásban különbözik olyan szerzők interpretációitól mint Livingston (1998), Gaskin (1998), vagy Yoder (2008). A rekonstrukció a filozófiai és intézményes vallás pozitív és negatív formái közti sokrétű megkülönböztetést elemzi.

A kutatás során történeti és analitikus megközelítést egyaránt alkalmaztam. Monográfiámban és megjelent tanulmányaimban amellet érveltem, hogy Hume nézetei leginkább egymással ellentétbe állítható fogalompárokban ragadhatóak meg: “vulgáris” (populáris vagy intézményes) és a filozófiai vallás általában, valamint mind a kettőnek “igaz”, „pozitív” (true), illetve “hamis”, „romlott” (false, corrupted) formája. A kutatás konklúziója és a monográfia fő tézise az, hogy mind a filozófiai teizmusnak, mind a populáris vallásnak van “igaz” (vagyis pozitív, helyeselhető) és “hamis” (vagyis rossz, romlott) formája. Az igaz vallás filozófiai és “vulgáris” (vagyis, intézményes) változatai a politikai pragmatizmus, vallási fikcionalizmus és a mérsékelt szkeptikus, minimális teizmus fogalmaival írhatók körül. A kutatás során elkészült tanulmányok a monográfia egyes fejezeteinek alapját képezték.

Publikációk:

1. ‘Hume and the art of theological lying’, *Journal of Scottish Philosophy*, 2020, 18 (2), 193-211.

Online elérés: <https://www.euppublishing.com/doi/abs/10.3366/jsp.2020.0267>

2. Ironikus ateista volt-e Hume?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2021/3, 163-182. o.

(NKFI támogatás feltüntetve)

E két tanulmány a monográfia 2. és 3. fejezetének alapjául szolgált.

3. Hume on rational and irrational origins of religion, *Hume Studies*, 2024, 49 (4) (megjelenés alatt)
A tanulmány bővített változata a monográfia 4. fejezetének alapjául szolgált.

Előadások:

1. 'The role of passions in Hume's criticism of religion', 2021. szeptember 8., 'Naturalizing Religion in the Scottish Enlightenment', Antwerpen (online részvétel).

<https://www.uantwerpen.be/en/conferences/naturalizing-religion/programme/>

2. Érzelmek és Isten: Hume emotivista valláskritikája, 2022. február 15., ELKH-Filozófia Intézet.

3. Philo's and Cleanthes's notions of true religion – debate and reconciliation in Dialogues, *Philosophy and Literature in Dialogue*, Zágráb, 2022. december 8-9.

Az előadás az igaz vallás koncepciót tárgyalja Hume Dialógusában.

4. 9th Bucharest Graduate Conference in Early Modern Philosophy (Bukaresti Egyetem, október 15-16, 2022). Az előadás címe: "True religion for the 'learned' and the 'vulgar': Hume on the effects of philosophy on religion" (lemondva, mivel online részvétel nem volt biztosítható).

5. Beszélgetések a természetes vallásról és a hume-i igaz vallás fogalmai, 2023. május 23, ELKH Filozófiai Intézet

Ez az előadás a monográfiámban kidolgozott tézisek rövid összefoglalásának tekinthető.

Pályázatok:

Az ELKH-Filozófiai Intézetben a kutatók külföldi szakmai útját támogató Peregrinációs pályázaton úti-és szállásköltség támogatást nyertem el, 67 000 (azaz hatvanhét ezer) Ft értékben. A támogatás *Philosophy and Literature in Dialogue* zágrábi konferencián való szereplésem anyagi költségeit fedezte.

4.2. Angol nyelven (in English)

The research analysed David Hume's concepts of "true" and "vulgar" ("institutional") religion in a novel way, in the context of early modern philosophy of religion and Hume's philosophy as a whole. The main result of the research project and the main thesis of the monograph is that in Hume both philosophical (mono)theism and popular religion have 'true' (i.e. positive, approvable) and 'false' (i.e. corrupt, negative) forms. In contrast to the approach that depicts Hume as a clear atheist

and a forerunner of the radical French Enlightenment, which condemns religion as a whole, the research also presents the positive, constructive aspects of Hume's conception and philosophy of religion, and thus presents a more nuanced and historically sensitive account of the Scottish thinker's views on religion, morality and society and their multifaceted relationship to each other.

Furthermore, the research has included other texts in addition to Hume's *Dialogues concerning natural religion* and *The Natural History of Religion*, including the *An Inquiry of Human Understanding*, Hume's *Essays*, and a number of relevant texts from the *History of England*. By examining the discourse of early modern Newtonian natural theology, I have shown that Hume uses the concept of true religion in different senses, distinguishing between its philosophical and its 'vulgar' (i.e., institutional) versions.

In contrast to the widespread interpretations of Hume's philosophy as being wholly and unambiguously critical, even hostile, to religion, this research project draws on Hume's positive statements about philosophical (minimal) theism and institutional religion, placing the constructive elements of Hume's philosophy of religion at the centre of the analysis. The interpretation is similar to, but in several respects different from, the interpretations of authors such as Livingston (1998), Gaskin (1998), or Yoder (2008). The reconstruction analyses the multiple distinctions between positive and negative forms of philosophical and institutional religion.

Both historical and analytical approaches were used in the research. In my monograph and published papers, I have argued that Hume's views are best captured in contrasting pairs of concepts: 'vulgar' (popular or institutional) and philosophical religion in general, and both in their 'true', 'positive' (true) and 'false', 'corrupted' (false, corrupted) forms. The conclusion of the research and the main thesis of the monograph is that both philosophical theism and popular religion have 'true' (i.e. positive, correct) and 'false' (i.e. false, corrupt) forms. The philosophical and the 'vulgar' (i.e., institutional) versions of true religion can be described in terms of political pragmatism, religious fictionalism, and moderately sceptical minimal theism. The studies produced in the course of this research have formed the basis of the chapters of this monograph.

Publications:

1. 'Hume and the art of theological lying', *Journal of Scottish Philosophy*, 2020, 18 (2), 193-211.

Available online: <https://www.eupublishing.com/doi/abs/10.3366/jsp.2020.0267>

2. 'Was Hume an ironic atheist?', *Hungarian Philosophical Review*, 2021/3, pp. 163-182.

(NKFI grant indicated)

These two studies formed the basis for chapters 2 and 3 of this monograph.

3. Hume on rational and irrational origins of religion, *Hume Studies*, 2024, 49 (4) (forthcoming).
An extended version of this paper formed the basis of chapter 4 of the monograph.

Lectures:

1. 'The role of passions in Hume's critique of religion', 8 September, 2021, 'Naturalizing Religion in the Scottish Enlightenment', Antwerp (online participation).

<https://www.uantwerpen.be/en/conferences/naturalizing-religion/programme/>

2. Érzelmek és Isten: Hume emotivista valláskritikája (in Hungarian), 15 February, 2022, ELKH-Institute of Philosophy.

3. Philo's and Cleanthes's notions of true religion - debate and reconciliation in *Dialogues*, *Philosophy and Literature in Dialogue*, Zagreb, 8-9 December, 2022.

The lecture will discuss the concept of true religion in Hume's *Dialogues*.

4. 9th Bucharest Graduate Conference in Early Modern Philosophy (University of Bucharest, 15-16 October, 2022): "Hume on the effects of philosophy on religion" (cancelled due to unavailability of online participation).

5. Beszélgetések a természetes vallásról és a hume-i igaz vallás fogalmai (in Hungarian), 23 May, 2023, ELKH-Institute of Philosophy.

This talk is a brief summary of the theses developed in my monograph.

Grants:

I have been awarded a travel and accommodation grant of 67 000 (i.e. sixty-seven thousand) HUF in the ELKH-Institute of Philosophy's Peregrination Grant to support researchers' professional travel abroad. The grant covered the financial costs of my participation in the *Philosophy and Literature in Dialogue* conference in Zagreb.

5. A tudományos közlemények jegyzéke

Önálló folyóiratcikk magyar nyelven

1. Ironikus ateista volt-e Hume?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2021/3, 163-182. o.,
(NKFI támogatás feltüntetve)

Önálló folyóiratcikk angol nyelven

2. 'Hume and the art of theological lying', *Journal of Scottish Philosophy*, 2020, 18 (2), 193-211.

Online elérés: <https://www.eupublishing.com/doi/abs/10.3366/jsp.2020.0267>

(A tanulmány elkészítését a projekt megkezdése előtt kezdtem el, így az NKFI azonosító nem szerepel.)

3. 'Hume on rational and irrational origins of religion', *Hume Studies*, 2024, 49 (4) (megjelenés alatt)

Angol nyelvű tanulmány, elfogadva, megjelenés alatt. NKFI támogatás feltüntetve.

Angol nyelvű monográfia

Minimal theism and supervised church - an interpretation of Hume's true religion, Palgrave Macmillan (megjelenés alatt, NKFI támogatás feltüntetve)

A projekt kutatási eredményeit összefoglaló angol nyelvű monográfia kézírata elkészült a Palgrave Macmillan kiadó számára. A kézirat jelenleg szakmai külső bírálat (external review) alatt van. A kötet várható megjelenése 2024.

A Palgrave Macmillan kiadóval előszerződés van. Amennyiben a kiadó valamilyen oknál fogva elállna a szerződéstől, akkor a kötet kéziratát az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont kiadójához nyújtom be publikálásra.

Budapest, 2023.09.12.

Dr Hartl Péter